

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΤΡΙΤΟΝ

Η ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΠΡΑΞΙΣ

Ι. Νομισματική κατάργησις τῶν προνομίων τῆς γῆς καὶ τοῦ αἵματος

Καθ' ὃν χρόνον ἡ γνῶσις ἔπαυε νὰ εἶναι μέλημα καὶ προσὸν μιᾶς περιωρισμένης ομάδος ἀνθρώπων, διὰ νὰ γίνῃ μέσῳ τῆς ἐμπορικῆς γραφῆς δημοσία ὑπόθεσις καὶ μάλιστα ἐπαναστατικοῦ χαρακτήρος, ἐφ' ὅσον οἱ φρουροὶ τῶν θεολογικῶν μύθων παρέβλεψαν ἐπιδεικτικῶς τὴν νέαν δυνατότητα καὶ ἀπὸ τῆς ἄλλης πλευρᾶς ὁ ἔγγραφος νόμος δὲν συνέδεε μίαν συγκεκριμένην φυλὴν, ἀλλ' ὅσους ἐκρίνοντο ἐπὶ τῇ βάσει τῶν οἰκονομικῶν τῶν δυνατοτήτων ἄξιοι νὰ διοικήσουν τὴν πόλιν, οἱ κύριοι τῶν πλωτῶν μέσων τῆς διεθνοῦς οἰκονομίας ἐνεφανίσθησαν διὰ τοῦ κέρδους ἐκ τῆς μεταφορᾶς τῶν προϊόντων τοῦ ἐνὸς τόπου εἰς τὸν ἄλλον ὡς κάτοχοι τῶν μεγαλυτέρων προσόδων. Ἐφ' ὅσον ἡ ζωὴ τῶν ἀρχικῶς γεωργικῶν ἀποικιῶν τῆς Ἑλλάδος εἰς τὴν Μ. Ἀσίαν συνετηρεῖτο εἰς τοὺς ὀλιγώτερον γονίμους τόπους ἐκ τοῦ ναυτικοῦ ἰδίως ἐμπορίου, οἱ φορεῖς τῆς μεταλλικῆς περιουσίας, ἡ ὁποία ἐσχηματίζετο διὰ τῆς παλαιᾶς εἰς τὴν Ἀνατολὴν ἀντιστοιχίας πολυτίμων πραγμάτων καὶ χαλκίνων ἢ σιδηρῶν ἀντικειμένων, ἐζήτησαν πολιτικὴν ἐκπρόσωπην εἰς τὴν διαχείρισιν τῶν κοινῶν, τὰ ὁποῖα μετὰ τὴν ἀνατροπὴν τοῦ βασιλέως μεταξὺ ἐννάτου καὶ ὀγδόου αἰῶνος π. Χ.¹ εὐρίσκοντο γενικῶς εἰς τὴν Ἰωνίαν ὑπὸ τὸν ἔλεγχον τῶν εὐπατριδῶν καὶ τῶν κτηματιῶν.

Ὡς νομισματικὴ μονὰς εἶχεν ἰσχύσει μέχρι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ὁ βοῦς καὶ τὸ πρόβατον, διὰ τῆς κατοχῆς τῶν ὁποίων οἱ εὐγενεῖς καὶ οἱ γαιοκτήμονας ὠνομάσθησαν «πολύρρηνες καὶ πολυβοῦται»². Τὴν μεταβατικὴν καστάσταιν τῆς χρήσεως ταυτοχρόνως ζῶων καὶ μετάλλων εἰς τὴν συναλλαγὴν παρουσιάζουν οἱ στίχοι τῆς «Ἰλιάδος» :

«Ἐνθ' ἄρα οἰνίζοντο κάρη κομόωντες Ἀχαιοὶ
ἄλλοι μὲν χαλκῷ, ἄλλοι δ' αἶθωνι σιδήρῳ,
ἄλλοι δὲ ρινοῖς, ἄλλοι δ' αὐτῆσι βόεσσιν»³

Τὴν ἐποχὴν τῆς «Ὀδυσσεΐας» τὸ ἐμπόριον μεταχειρίζεται σχεδὸν ἀποκλειστικῶς τὰ ὡς ἄνω μέταλλα⁴, ἐννοεῖται ὁμως ὑπὸ μορφὴν χρησίμων

ἀντικειμένων κατὰ τὸ παλαιὸν ἔθος. Ἦτε δυνατόν τότε νὰ δώσουν πρὸς ἀπόκτησιν οἴουδήποτε πράγματος ἢ «λέβητ' ἄπυρον, βοὸς ἄξιον»⁵ ἢ «τρίποδ' ἐμπυριβήτην»⁶ ἢ «πελέκεας» καὶ «ἡμιπέλεκκα»⁷. Ἀργότερον ἐδίδοντο δακτύλιοι καὶ ὀβελοὶ ἢ ὀβελίσκοι, ὅ ἐκ τῶν ὁποίων, ὅσοι «ἐδράττοντο» διὰ τῆς μιᾶς χειρός, ἀπετέλεσαν εἰς τὴν Ἀττικὴν ἔνεκα τῆς ναυτικῆς ἐπιδόσεως τῶν Ἀθηναίων («ὁ γὰρ βίος τοῖς πλείστοις ἀπὸ τῆς θαλάσσης»⁸) τὴν «δραχμὴν» ὑπὸ τὴν ὀνομασίαν «ὀβολοί»⁹.

Ὅσον μεγαλυτέρα ἦτο ἡ μεταλλικὴ ἐπιφάνεια, τὴν ὁποίαν ἔπρεπε νὰ μεταφέρουν οἱ ἐμπορευόμενοι διὰ τῶν πλοίων ἀπὸ λιμένος εἰς λιμένα, τόσον περισσότερον ἔπρεπε νὰ περιορισθῇ τὸ μέγεθος καὶ τὸ βάρος τῶν ἐντέχνων νομισμάτων. Τὴν ἀνάγκην αὐτὴν ἐπέτεινεν ἡ ἀξίωσις φόρου ἐκ μέρους τῶν κυρίων τοῦ τόπου σταθμεύσεως καὶ ἡ παρεμβολὴ μεταξὺ παραγωγῆς καὶ καταναλωτοῦ συνεχῶς περισσοτέρων μεσαζόντων, οἱ ὅποιοι ἔπρεπε νὰ ἰκανοποιηθοῦν δι' ἑνὸς μέρους τῆς ἀξίας τοῦ ἐμπορεύματος, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον δὲν ἦτο εὐκόλον προκειμένου περὶ ἐνιαίων κατασκευῶν. Ἐπρεπε λοιπὸν νὰ εὑρεθῇ μία παρεμφερὴς ἀξία, ὅσον τὸ δυνατόν μικροτέρα τῆς τιμῆς τοῦ μεταβιβαζομένου ἀντικειμένου, χάριν τῆς φορολογίας καὶ τῶν ἐνδιαμέσων ἐμπόρων, ἢ ὁποία ἦτο φυσικὸν νὰ ζητηθῇ, ἐφ' ὅσον ὁ χαλκὸς καὶ ὁ σίδηρος ἐχρησιμοποιοῦντο ἤδη διὰ τὴν πρακτικὴν τῶν ὠφέλειαν, εἰς τὰ σπανιώτερα τῶν μετάλλων.

Περὶ τὴν στροφὴν τοῦ 8ου πρὸς τὸν 7ον αἰῶνα π.Χ.¹⁰ καὶ πιθανῶς ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Γύγου (687-652) εἰς τὴν Λυδίαν τὰ ὡς ἄνω ἐμπορικὰ αἰτήματα ὠδήγησαν τὴν Ἰωνίαν εἰς τὴν κοπὴν μικροσκοπικῶν κερμάτων κατ' ἀρχὰς ἴσως ὑπὸ ἰδιωτῶν καὶ κατόπιν ὑπὸ τῶν ἐμπορικῶν πόλεων, τῆς Μιλήτου, τῆς Σάμου ἢ τῆς Ἐφέσου¹¹. Ἐπειδὴ ὁ Ἑλληνισμὸς τῆς Μ. Ἀσίας εὐρίσκετο γενικῶς ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ὑπὸ τὴν ἐπικυριαρχίαν τῶν κατόχων τῆς ἐνδοχώρας, τὸ ἐξ «ἠλέκτρον», μείγματος χρυσοῦ (40 - 70%) καὶ ἀργύρου, πρῶτον εἰς τὴν ἱστορίαν ἰσοδύναμον παντὸς ἀντικειμένου ἐπέκεινα τῆς χρησιμότητος ἐθεωρήθη ὡς ἰδικὴ τῶν ἐφεύρεσις, διότι ἐκεῖνοι παρεχώρησαν¹² λόγῳ τῆς ἐλλείψεως κοιτασμάτων εὐγενῶν μετάλλων εἰς τὴν Ἰωνίαν¹³ καὶ τὴν πρώτην ὕλην, ὅπως τὴν συνέλεξαν ἐκ τῆς ἄμμου τοῦ ποταμοῦ Πακτωλοῦ ἢ τὴν ἀνέσκαψαν εἰς τὰ χρυσορυχεῖα τοῦ Τμώλου καὶ τῆς Σιπύλου: «Λυδοὶ πρῶτοι ἀνθρώπων τῶν ἡμεῖς ἴδμεν νόμισμα χρυσοῦ καὶ ἀργύρου κοψάμενοι ἐχρησαν»¹⁴. Μετὰ τὴν κυκλοφορίαν τῆς πρώτης συμβατικῆς συναλλαγματικῆς ἀναφορᾶς ὅλων ἀνεξαιρέτως τῶν ἐμπορευμάτων μεταξὺ τῶν Ἰωνικῶν ἄστεων, τὰ ὁποῖα ὑπερεπήδησαν ἐντὸς ὀλίγου διὰ τῶν πλοίων τὸ μεταλλικὸν μονοπώλιον τῆς Λυδίας, διὰ νὰ μεταφέρουν ἠλεκτρον ἐκ τῶν Βαλτικῶν χωρῶν¹⁵, ἢ μητροπολιτικὴ Ἑλλάς, ὅσον περισσότερον «ναυτικά τε ἐξηρτύετο»¹⁶ καὶ ἀνέπτυσσε σχέσεις πρὸς τὴν ἀποικίαν, ἐμμήθη τὸ κοσμοϊστορικὸν παράδειγμα, ὅπου ἀρχικῶς τὸ ἐπέβαλλεν ἡ ἐμπο-

ρική ναυτιλία : «Ἐφορος δ' ἐν Αἰγίνῃ ἄργυρον πρῶτον κοπήναι φασιν ὑπὸ Φεΐδωνος, ἐμπόριον γὰρ γενέσθαι, διὰ τὴν λυπρότητα τῆς χώρας τῶν ἀνθρώπων θαλαττουργούντων ἐμπορικῶς»¹⁷.

Ἄφ' ἧς ὁμως στιγμῆς ἡ κυκλοφορία τῶν ἀγαθῶν ἐστηρίχθη ὄχι τόσον εἰς τὴν ἀξίαν τῆς ἀντιπροσωπευτικῆς ὕλης, ἢ ὅποια προηγουμένως ἔπρεπε νὰ ζυγισθῆ καὶ διὰ τὸν λόγον αὐτὸν ἐδημιούργησε δυσχέρειαν καὶ ἀνασφάλειαν εἰς τὴν συναλλαγὴν λόγῳ τῆς νοθεύσεως τῶν σταθμῶν, ἀλλ' ἰδίως εἰς τὸ κ ὕ ρ ο ς τ ῆ ς ἀ ρ χ ῆ ς, ἢ ὅποια τὴν ἐξέδιδεν, ὥστε τὰ νομίσματα νὰ θεωρηθοῦν ὡς οἰκονομικὴ ἐκπροσώπησις καὶ ὡς περιουσιακὴ βάση τῆς πόλεως, ἐδημιουργήθη μεταξὺ τῶν κυρίων τῆς ἐξουσίας καὶ τοῦ δήμου μία τόσον μεγαλυτέρα διάστασις, ὅσον ἔπιπτεν ἡ ἀξία τῆς γῆς λόγῳ τῆς ἐμφανίσεως τοῦ νέου ἀγοραστικοῦ ἀντικρύσματος καὶ ὅσον κατὰ συνέπειαν «οἱ κεκτημένοι τῆς οὐσίας»¹⁸ ἐβίασαν τοὺς ἐργαζομένους διὰ τὴν αὐξήσιν τῆς παραγωγῆς. «Τὸ μὲν πρῶτον ἀπλῶς ὀρισθὲν μεγέθει καὶ σταθμῶ, τὸ δὲ τελευταῖον καὶ χαρακτηρὰ ἐπιβαλόντων, ἵνα ἀπολύσῃ τῆς μετρήσεως αὐτοῦς»¹⁹, τὸ νόμισμα ἐδημιούργησεν εἰς τὴν Ἰωνίαν μίαν ἐκρηκτικὴν ἔντασιν εἰς τὴν σχέσιν τῶν προνομιούχων πρὸς τοὺς ναυτιλλομένους ἐμπόρους καὶ τοὺς ἀκλήρους γεωργοὺς. Ἡ κατάστασις ἐπεδεινώθη ἀκόμη περισσότερον, ἀφ' ὅτου κατὰ τὸ παράδειγμα τῶν Λυδῶν²⁰ ἡ ἀπαίτησις «τόκου» ἢ «σίτου» εἰς τὰ δάνεια ἐθεωρήθη, ὅπως καὶ εἰς τὴν περίπτωσιν τῆς παραχωρήσεως ζῶων πρὸς φύλαξιν ἢ σπερμάτων διὰ τὴν συντήρησιν καὶ τὴν καλλιέργειαν εἰς περιπτώσεις κακῆς ἐσοδείας, νόμιμος τρόπος τῆς αὐξήσεως τοῦ κεφαλαίου, γεγονὸς τὸ ὁποῖον ἐνίσχυσεν ἐπὶ πλέον τοὺς εἰσαγωγεῖς τοῦ ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ.

Τὰ πράγματα ἔφθασαν ἔνωρις εἰς τὸ ἀπροχώρητον καὶ κατέληξαν εἰς τὴν βίαν ἐκ μέρους καὶ τῶν δύο ἀντιμαχομένων μερίδων. Τόσον οἱ διαμαρτυρόμενοι ὅσον καὶ οἱ κύριοι τοῦ κράτους παρεβίασαν κατὰ τὴν διάρκειαν ἑνὸς ἀμειλίκτου ἀγῶνος ἐπικρατήσεως τὰ πολιτικὰ νόμιμα καὶ τὴν ἠθικὴν τάξιν: «Στασιαζόντων γὰρ τῶν τὰς οὐσίας ἐχόντων καὶ τῶν δημοτῶν .. πρῶτον μὲν κρατήσας ὁ δῆμος καὶ τοὺς πλουσίους ἐκβαλὼν καὶ συναγαγὼν τὰ τέκνα τῶν φυγόντων .. παρανομοτάτῳ θανάτῳ διέφθειρεν. Τοιγάρτοι πάλιν οἱ πλούσιοι κρατήσαντες ἅπαντας, ὧν κύριοι κατέστησαν, μετὰ τῶν τέκνων κατεπίπτωσαν»²¹. Ἡ ἀναταραχὴ, τὴν ὅποιαν προεκάλεσεν εἰς τὸν ἀστικὸν βίον ἢ μετάθεσις τοῦ βάρους τῆς οἰκονομίας εἰς τὰ μέταλλα, κατεστάλη τελικῶς δι' ἑνὸς δυναμικοῦ ἐκπροσώπου τῆς συντηρητικῆς τάξεως, ὁ ὁποῖος συνήθως χωρὶς ἐντολὴν ἀνέλαβεν ἐνώπιον τοῦ ἐξευτελισμοῦ τῶν κοινωνικῶν συνθηκῶν τὴν ἀρχὴν, διὰ νὰ ἐπιβάλλῃ τὴν τάξιν : «Δυνατωτέρας δὲ γενομένης τῆς Ἑλλάδος καὶ τῶν χρημάτων τὴν κτήσιν ἔτι μᾶλλον ἢ πρότερον ποιουμένης τὰ πολλὰ τυραννίδες ἐν ταῖς πόλεσι καθίσταντο, τῶν προσόδων μειζόνων γιγνομένων»¹⁶. Ἐπὶ τῆς πολιτείας ὁμως τῶν ἀνθρώπων,

οί όποιοι, έφ' όσον δέν έστηρίζοντο είς τήν γενικήν συναίνεσιν, άλλ' είς τήν δύναμιν τών όπλων, συνεκρούσθησαν ένωρίς κυρίως πρός τά έπικίνδυνα γένη τών άλλων εύπατριδών και άν δέν έφόνευσαν, έξώρισαν τούς άρχηγούς των²², διά νά ύποχρεωθοϋν τελικώς νά ζητήσουν τήν συμπαράστασιν τοϋ λαοϋ, όπως είς τήν Άττικήν ό Πεισίστρατος, ό όποίος ύπεστήριξεν έναντίον τών εύγενών τούς μικρούς κληρούχους, κατελύθησαν δυναμικώς οί δεσμοί τοϋ γένους και τής περιουσίας.

Κατά τήν φάσιν αύτήν τοϋ πολιτικοϋ βίου τής Ίωνίας και κατόπιν τής άλλης Ελλάδος τό προσωποπαγές κράτος ήλθεν είς αντίθεσιν κυρίως πρός τό γένος και προσεπάθησε διά παντός τρόπον νά διαλύσῃ τήν συνοχήν του, ή όποία ήδη διά τών άστικων σχέσεων είχεν, άν όχι διακοπή, έν τούτοις είς πολλούς τομείς άτονίσει. Ό άγών ύπήρξεν είς τήν άρχήν άμφίρροπος, άλλ' ή έμπορική κοινωνία επέβαλλε κατ' άνάγκην τόν περιορισμόν τών προνομίων και τήν ένιαίαν πολιτικήν, είς τρόπον ώστε ή συγκέντρωσις τής έξουσίας νά έξυπηρετῇ τά γενικά συμφέροντα καλύτερον τής πληθυντικής διοικήσεως. Καθ' όν χρόνον διά τοϋτο ή γῆ κατεκερματιζέτο χάριν τών κληρονόμων διά τής δωρεάς ή τής διαθήκης²³ και ιδίως διά τής πωλήσεως πρός άπόκτησιν ρευστής άγοραστικής δυνάμεως, ή αντίστασις τών γαιοκτημόνων έναντι τοϋ κράτους συνετρίβη και ή πόλις έστηρίχθη έκτοτε είς τήν πεποίθησιν, ότι άποτελεῖ ένα όργανισμόν με ιδιαιτέρους σκοπούς, διά τήν έκπλήρωσιν τών όποίων έπρεπε νά ύπερνικηθοϋν πάση θυσία, όπου άκόμη διετηροϋντο, τά διασπαστικά συμφέροντα.

Τήν νίκην τής πολιτικής επί τής φυλετικής συνειδήσεως απέδωσεν ή παράδοσις τών Άθηνών είς τόν Θησέα, ό όποίος «τήν άρχήν άπασαν έσχεμόνος»²⁴ και «έν βουλευτήριον άποδείξας και πρυτανείον, ξυνόκισε πάντας και ήνάγκασε μιᾷ πόλει.. χρῆσθαι»²⁵. Είς τούς περισσοτέρους όμως τόπους ιδίως τής Ίωνίας, ή όποία έξ άρχῆς δέν έγνώρισε τήν μεγάλην περιουσίαν και είχεν είς τήν άστικήν της συγκρότησιν τήν φυλετικώς εύρυτέραν βάση τοϋ Έλληνικοϋ κόσμου, οϋτως ώστε ή έννοια τοϋ πολιτικοϋ συμφέροντος νά κερδίση ένωρίς και χωρίς μεγάλην αντίδρασιν τήν κρατικήν της διάσπασιν, ή επικράτησις αύτή συνετελέσθη άνεπαισθήτως. Έντός τών Ίωνικων πόλεων μάλιστα τό γένος δέν ύπερενικήθημόνον έκ τών άνω ύπό τοϋ κράτους, αλλά και ύπογείως διά τοϋ γάμου. Καθ' ήν στιγμήν τό κράτος ένεσάρκωνε τήν έμπορικήν κατεύθυνσιν τοϋ άστικοϋ βίου, συνετελέσθη χωρίς δραματικήν έντασιν ή κοινωνική σύνθεσις τοϋ πληθυσμοϋ ύπό τήν κυριαρχίαν τών κατόχων τοϋ χρήματος. Δέν ήτο πλέον ή έκτασις τοϋ έδάφους και ή καταγωγή, αλλά τό ύψος τής «κινητής περιουσίας» κριτήριο τής αξίας και τής δυνάμεως. Η μεταλλική τιμή δέν ίσοφάριζεν έπομένωςμόνον τό πρᾶγμα, άλλ' έδημιούργησεν έπίσης τήν έξίσωσιν, τής όποιίας τό άλλο σκέλος ήτο αύτός ό ίδιος ό κύριός της και ή όποία σπανίως έκτοτε

καὶ κατ' ἐξαίρεσιν μόνον διαταράχθη διὰ τῆς δημιουργίας ἄλλων ἀξιῶν εἰς τὴν ἱστορίαν :

«Χρήματ' ἄνηρ, πενι-
χρὸς δ' οὐδεις πέλετ'
ἔσθλὸς οὐδὲ τίμιος»²⁶

Τὴν ἐποχὴν διὰ τοῦτο, κατὰ τὴν ὁποίαν τὸ ἄστυ ἐξῆλθε τῆς ἀκροπόλεως, διὰ νὰ κατευθυνθῆ πρὸς τὸν λιμένα, ὅπως εἰς τὴν περίπτωσιν τῆς Μιλήτου ἢ πόλεις καθαρῶς ἀγροτικοῦ χαρακτήρος, ὅπως ἡ Κύμη τῆς Αἰολίδος, κατεσκεύασαν λιμενικὰ ἔργα εἰς ὄλους τοὺς κόλπους τῆς πλησίον ἀκτῆς²⁷, παρετηρήθη τὸ πρωτοφανὲς διὰ τὴν ὀλιγαρχικὴν κοινωνίαν φαινόμενον τῆς ἀγχιστείας μεταξὺ τῶν εὐγενῶν καὶ τῶν ἀγενῶν, ἡ νομισματικὴ ἀνάμειξις τῶν ἀστῶν ἐπέκεινα τῶν ὀρίων τῆς γῆς καὶ τοῦ αἵματος, ὅ,τι ἐστιγμάτισεν ἀργότερον μετ' ἄριστον πικρίαν εἰς τὰ Μέγαρα ὁ ἀριστοκράτης Θεόγνις :

«Γῆμαι δὲ κακὴν κακοῦ οὐ μελεδαίνει
ἔσθλὸς ἄνῆρ, ἦν οἱ χρήματα πολλὰ διδῶ,
οὐδὲ γυνὴ κακοῦ ἀνδρὸς ἀναίνεται εἶναι ἄκοιτις
πλουσίου, ἀλλ' ἀφνεὸν βούλεται ἀντὶ ἀγαθοῦ.
χρήματα μὲν τιμῶσι. καὶ ἐκ κακοῦ ἔσθλὸς ἔγημε
καὶ κακὸς ἐξ ἀγαθοῦ· πλοῦτος ἔμειξε γένος»²⁸

II. Ποῦ ἐβασίσθη ἐθνικῶς ἡ «ἀπὸ τιμημάτων πολιτεία»

Ἡ ἀνάμειξις τῶν Ἑλληνικῶν αἱμάτων εἶχεν ἀρχίσει ἀπὸ τῆς πρώτης μεταναστευτικῆς ἐγκαταλείψεως τοῦ πατρικοῦ ἐδάφους. Μετὰ τὴν πτῶσιν τῶν Μυκηναίων οἱ Δωριεῖς ἐξώθησαν διὰ τῆς κρίσεως τοῦ ζωτικοῦ χώρου, τὴν ὁποίαν προεκάλεσαν εἰς τόπους χωρὶς κεντρικὴν ὀργάνωσιν καὶ κατὰ συνέπειαν ἰκανότητα στρατιωτικῆς ἀντιστάσεως, προνομιούχα γένη ὄχι μόνον Ἑλληνικῆς καταγωγῆς¹ εἰς τὴν θάλασσαν πρὸς ἀναζήτησιν γῆς εἰς τὴν Μικρασιατικὴν ἀκτὴν, οἱ κάτοικοι τῆς ὁποίας ὅμως ἀνεχαίτισαν διὰ τῆς πολεμικῆς τῶν ὀργανώσεως τὴν ἰπποτικὴν ἐπίθεσιν. Μετὰ τὸν ἀποικισμὸν τῶν παρακτίων νήσων ὑπὸ Θεσσαλικῶν καὶ Πελοποννησιακῶν καὶ τῶν Κυκλάδων ἐν συνεχείᾳ ὑπὸ ἀναμεικτῶν ἐθνικῶν στοιχείων, τὰ ὁποῖα συνεδέθησαν μεταξὺ τῶν διὰ τῆς λατρείας τοῦ προέλληνος θεοῦ τῆς Δήλου καὶ διὰ τὴν θρησκευτικὴν τῶν ἀναφώνησιν «Ἰᾶ» ὠνομάσθησαν ὑπὸ τῶν περιοίκων καὶ τῶν ἐχθρῶν τῶν «Ἰάονες», ἐδημιουργήθησαν οἱ ὅροι τῆς συστηματικῆς ἀποβάσεως εἰς τὴν Μ. Ἀσίαν καὶ τῆς ὑποδουλώσεως ἢ ἐκδιώξεως τῶν κατοίκων τῆς παραλιας Λελέγων κυρίως καὶ Καρῶν («ἐκβληθῆναι δ' ἀμφοτέρους ὑπὸ Ἰώνων»²), γεγονὸς τὸ ὁποῖον ἐθεωρήθη διὰ τὸν ρόλον τῶν πλοίων εἰς τὴν συλλογικὴν ἐπιχείρησιν καὶ ἰδίως εἰς τὴν διάνοιξιν τοῦ θαλασσοῦ δρόμου πρὸς τὸν Εὐξείνιον πόντον χάριν ἀνευρέσεως τροφῆς.

ἀφ' ὅτου ἡ αὐξησης τοῦ πληθυσμοῦ καὶ ἡ διακοπὴ τῆς ἐμπορικῆς συγκοινωνίας πρὸς τὴν Βαβυλῶνα προεκάλεσαν εἰς τὴν Ἰωνίαν ἐπισιτιστικὸν πρόβλημα, ὡς θριαμβευτικὴ ἐκβασίς τοῦ Τρωϊκοῦ πολέμου.

Ἡ ἀκαταστασία τῆς ἀναχωρήσεως ἐκ τῆς πατρίδος καὶ ἡ ἀντίστασις τῶν Μικρασιατικῶν λαῶν, ἡ ὁποία εἶχεν ἐπιβάλλει τὴν συσπείρωσιν τῶν Ἑλληνικῶν δυνάμεων ὑπὸ τοὺς διακρινομένους διὰ τὴν πολεμικὴν τῶν ἐμπειρίαν καὶ τόλμην, οὕτως ὥστε ὁ Ὅμηρος νὰ μὴ γνωρίζῃ γένη, ἀλλὰ σημαίνοντα πρόσωπα, ὑπῆρξαν οἱ πρῶτοι λόγοι τῆς ἀνομοιογενείας τοῦ Ἰωνικοῦ πληθυσμοῦ. Μετὰ τὴν πτώσιν τῶν βασιλέων ἐξ ἄλλου, «ἠνίκα ἡ τῶν Ἴπποβοτῶν καλουμένη ἐπεκράτει πολιτεία³ (ἐπὶ τῶν ἀρχαίων χρόνων ὅσαις πόλεσιν ἐν τοῖς ἵπποις ἡ δύναμις ἦν, ὀλιγαρχίαι παρὰ τούτοις ἦσαν)⁴, ἡ Ἑλλάς ἐξαπέστειλε πρὸς ἀνατολὰς «στενοχωρία τῆς γῆς»⁵ τοὺς νεωτέρους καὶ κατ' ἀνάγκην ἀκλήρους υἱοὺς τῶν μικρῶν κτηματιῶν⁶, τοὺς νόθους εὐγενεῖς, τοὺς ὁποίους «οὐκ ὁμοίως τοῖς ἄλλοις ἐτίμων, ὡς οὐκ ἐκ γάμου γεγονότας»⁷, ὅσους ἐπεδίωξαν «χρέα προφυγεῖν καὶ λιμὸν ἀτερπέα»⁸ καὶ γενικῶς ἐκείνους, οἱ ὁποῖοι δὲν ἔστερξαν τὴν βίαν καὶ τὴν αὐθαιρεσίαν. Κατὰ τὴν δευτέραν αὐτὴν μετανάστευσιν, εἰς τὴν ὁποίαν ἔπαιξεν ὡς τόπος συγκεντρώσεως τῶν ὑποψηφίων ἀποίκων⁹ ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν ἰδιαίτερον ρόλον («ἀπὸ τοῦ πρυτανηίου τοῦ Ἀθηναίων ὀρμηθέντες καὶ νομίζοντες γενναιότατοι εἶναι τῶν Ἰώνων»¹⁰), ἐτέθησαν ὑπὸ τὴν ἡγεσίαν εὐπατριδῶν, οἱ ὁποῖοι ἐπτώχευσαν ἢ ἐπεσα, εἰς δυσμένειαν¹¹, οἱ ὅροι τῆς ἀναμείξεως τῶν ἑλληνικῶν φύλων καὶ τῆς δημιουργίας ἐνὸς ἐνιαίου γλωσσικοῦ ιδιώματος, ὅπως παρουσιάζεται εἰς τὰ Ὀμηρικὰ ἔπη¹². Αναφέρεται διὰ τὸν Ἐγέρτιον, ὅτι κατέπλευσεν εἰς τὴν Χίον «σύμμικτον ἐπαγόμενος πλῆθος»¹³ καὶ διὰ τὸν Θεοκλῆ, ὅτι ἀπέπλευσεν εἰς ἀναζητήσιν πατρίδος, ἀφοῦ συνεκέντρωσε «Χαλκιδέας τοὺς ἐν Εὐβοίᾳ συχνοὺς καὶ τῶν Ἰώνων τινάς, ἔτι δὲ Δωριέων, ὧν οἱ πλείους ἦσαν Μεγαρεῖς»¹⁴.

Ἐὰν ἡ Μικρασιατικὴ ἀποικία δὲν ἦτο λόγῳ τῆς στενότητος τοῦ γονίμου χώρου εἰς τὰ παράλια τοῦ Λυδικοῦ κράτους ἀφ' ἐνὸς καὶ τοῦ ὑπερπληθυσμοῦ τῆς ἀφ' ἐτέρου αὐτάρκης εἰς τρόφιμα, ἔστρεψε κατ' ἀνάγκην τοὺς κατοίκους τῆς εἰς τὴν βιοτεχνίαν καὶ τὴν θάλασσαν καὶ διὰ τοῦτο ἐδημιούργησεν ἐνωρίτερον τῆς ἄλλης Ἑλλάδος προϋποθέσεις πολιτικῶν ἀνακατατάξεων. Τὸ σημαντικὸν ἐν τούτοις γεγονὸς τῶν ζυμώσεων τοῦ ἀστικοῦ βίου τῆς Ἰωνίας δὲν ἦτο ἡ ἐκάστοτε μορφή τοῦ πολιτεύματος, ἀλλ' ἡ συγκρότησις μιᾶς τάξεως ἀνθρώπων, τοὺς ὁποίους συνέδεεν ἀντὶ τοῦ αἵματος καὶ τῆς γῆς τὸ χρῆμα, μία δύναμις ἡ ὁποία καὶ εἰς τὴν προνομισματικὴν τῆς περιόδου δὲν εἶχε παραδοσιακόν, ἀλλὰ μεταβλητὸν χαρακτήρα, δὲν ἐστηρίζετο εἰς τὴν βίαν, ἀλλ' εἰς τὴν ἰκανότητα, δὲν ἐχρειάζετο τὴν συμπαραστάσιν τοῦ θεοῦ, ἀλλὰ τὸν νόμον, δὲν ἐκαλύπτετο ὑπὸ τοῦ μύθου, ἀλλ' ὑπὸ τῆς γνώσεως, ἡ ὁποία διέλυε τὰ παράλογα χάριν τῶν ἐλεγχομένων ὑπὸ τῆς

κρίσεως. Ἐφ' ὅσον ὁμως ἡ πολιτικὴ κατεύθυνσις δὲν ἐβασίζετο εἰς μίαν ἐξωτερικὴν ἰσχύν, ἡ ὁποία παρουσίαζε τὰ προβλήματα ὡς καθήκοντα ὑπακοῆς ἐναντι αὐτονοήτων αὐθεντιῶν, ἀλλ' εἰς τὰ ἐσωτερικά της μέτρα, ὅπως τὰ καθώριζεν ἡ κίνησις ἐκ τῆς πενίας πρὸς τὸν πλοῦτον, ἦτο φυσικὸν νὰ ὀδηγήσῃ τὸν ἄνθρωπον εἰς μίαν νέαν συνείδησιν τῆς ὑπάρξεώς του ὡς μέλους ἐνὸς κοινωνικοῦ συνόλου. Ἐκ τῆς συναισθήσεως τῶν ἀστικῶν ἀναγκῶν καὶ κριτηρίων τῆς ζωῆς κατάγεται ἡ ἀντίδρασις τῆς Ἰωνίας ἐναντίον τῶν σχημάτων ἐκείνων τῆς ἀγροτικῆς καὶ τῆς ποιμενικῆς παραδόσεως, τὰ ὁποῖα ἦσαν ἀνίσχυρα νὰ δανείσουν τὴν ἀξίαν τῆς παλαιᾶς των σκοπιμότητος, εἰς ὅσους δὲν ἦσαν ἱκανοὶ νὰ προκαλέσουν διὰ τῆς προσωπικῆς των ἐκφράσεως τὴν ἐκτίμησιν :

«Τί πλέον γένους εὐγενές εἶναι,
οἷσ' οὐτ' ἐν μυθοῖσ' ἔπεται χάρις οὐτ' ἐνὶ βουλῆ»¹⁵

Ἡ στροφή αὕτη ἐκ τῆς συλλογικῆς τιμῆς πρὸς τὴν ἀτομικὴν ἀξίαν συνετελέσθη ταυτοχρόνως πρὸς τὴν ἐπέκτασιν τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας εἰς ὅσους ἦσαν εἰς θέσιν νὰ ἰσοσταθμίσουν διὰ τῶν μεταλλικῶν των ἐσόδων τὴν γεωργικὴν παραγωγὴν τῶν κτηματιῶν. Τόσον οἱ εὐγενεῖς ὅσον καὶ οἱ ἔμποροι καὶ οἱ ναυτικοὶ ἐνεφανίσθησαν τότε μεταξύ των οἱ «ἴσοι πάντες ἐν τῷ τιμήματι»¹⁶. Ὡς ἀρχικὴ φάσις τῆς δημοκρατίας ἡ «τιμοκρατία»¹⁷ ὑπῆρξεν ἐντὸς τῶν ὀλιγαρχικῶν ἄστεων τῆς Ἰωνίας ἡ πρώτη πολιτικὴ διεύρυνσις τοῦ κράτους. «Ἡ ἀπὸ τιμημάτων πολιτεία»¹⁸ ἐγενίκευσε τὴν εὐθύνην ἐναντι τῆς πόλεως καὶ ἀπετέλεσε τὴν βάσιν μιᾶς νέας ἠθικῆς ἐπέκεινα τῶν παλαιῶν δεσμῶν τῆς καταγωγῆς καὶ τῆς περιουσίας. Ἀφ' οὗ τοῦ κράτος ἐστηρίχθη ἐπὶ τοῦ νομίματος, οὕτως ὥστε ἀντιστρόφως ἡ ἀξία τῶν γαιῶν νὰ πρέπει νὰ ἰσοφαρίζῃ μίαν ὀρισμένην τιμὴν ὡς προϋπόθεσιν τῆς συμμετοχῆς εἰς τὴν πόλιν, τὸ κοινωνικὸν ἰδεῶδες ἐτοποθετήθη μεταξύ ἐκείνων, οἱ ὁποῖοι δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἔχουν πολιτικὰ δικαιώματα καὶ ὅσων διὰ τῆς ὑπερβολικῆς των δυνάμεως ἐτάσσοντο ὑπογείως ἢ ἀναφανδὸν ἐναντίον τῶν γενικῶν συμφερόντων. Ἡ ἔλλειψις καὶ τὸ πλῆθος τῶν χρημάτων ἐνεφανίσθησαν ὑπὸ τοὺς ὄρους αὐτοὺς ἐντὸς τῆς «τιμοκρατικῆς»¹⁹ πολιτείας ὡς πόλοι ἐνὸς γεγονότος, μεταξύ τῶν συντελεστῶν τοῦ ὁποίου ἴσχυεν ὡς σύνδεσμος ἡ τήρησις τῶν πολιτικῶν νομίμων. Ἀντὶ διὰ τοῦτο τοῦ ἀριστοκρατικοῦ ἰδεώδους «αἰὲν ἀριστεύειν καὶ ὑπείροχον ἔμμεναι ἄλλων»²⁰, ὅπως τὸ καθώρισεν ὁ ποιητὴς τῆς «Ἰλιάδος», ἐπεκράτησεν ἐντὸς τῶν Ἰωνικῶν πόλεων ἡ ἀξίωσις τῆς προσαρμογῆς τοῦ ἀτόμου εἰς τὰ μέτρα τοῦ ἀστικοῦ βίου. Ὅτι παρεξέκλινεν ἐκ τῆς κεντρομόλου αὐτῆς κινήσεως, ἐστιγματίσθη τότε ὑπὸ τῆς κοινῆς γνώμης ὡς ἀπαράδεκτον. Ὁ ἐκπρόσωπος τῆς καταστάσεως ἐτάχθη ἀπεριφράστως ἐναντίον τῶν ἄκρων :

«Πολλὰ μέσοισιν ἄριστα· μέσος θέλω
ἐν πόλει εἶναι»²¹

III. Τὸ ἠθικὸν ἔμβλημα τῆς μεσαιᾶς τάξεως

Κατὰ τὴν διάκρισιν τῶν πολιτῶν ἀναλόγως τῆς οἰκονομικῆς τῶν δυνατότητος ὁ Ἄριστοτέλης ἐθεώρησεν, ὅσους δὲν ἦσαν ἐξαιρετικῶς πλούσιοι καὶ ταυτοχρόνως δὲν ἐπένοντο, καλυτέρους, διότι τὰ ἐνδιάμεσα κατὰ γενικὴν ὁμολογίαν ἦσαν ἀνώτερα τῶν ἄκρων: «Ἐν ἀπάσαις δὴ ταῖς πόλεσιν ἐστὶ τρία μέρη τῆς πόλεως, οἱ μὲν εὐποροὶ σφόδρα, οἱ δὲ ἄποροι σφόδρα, οἱ δὲ τρίτοι μέσοι τούτων. ἐπεὶ τοίνυν ὁμολογεῖται τὸ μέτρον ἄριστον καὶ τὸ μέσον, φανερὸν ὅτι καὶ τῶν εὐτυχημάτων ἢ κτήσις ἢ μέση βελτίστη πάντων»¹. Ἱστορικῶς τὰ πράγματα συνέβησαν ἀντιστρόφως: Ἐπειδὴ ὁ δῆμος («οἱ μὴ κεκτημένοι πλῆθος οὐσίας»²) ἐτάχθη, ὅπου ἐπέβαλεν ὡς προϋπόθεσιν τῆς συμμετοχῆς του εἰς τὴν ἐξουσίαν τὴν ἐλευθέραν διαμονὴν του εἰς τὴν πόλιν, ὑπὲρ τῶν γενικῶν συμφερόντων, τὰ ὅποια δὲν ἦτο δίκαιον νὰ ἐλέγχωνται ὑπὸ τῶν ὀλίγων τῆς μεγάλης καὶ τῆς ἀσημάντου περιουσίας, ἀπεκαλύφθη καὶ ἡ μεσότης ἔναντι τῶν ἀκραίων περιπτώσεων ὡς ἰδανικὴ κατάστασις.

Ἰδίως εἰς τὸν ἀστικὸν βίον τῆς Ἑλληνικῆς μητροπόλεως, ἡ ὁποία συνέχισε τὴν πολιτικὴν ἐξέλιξιν τοῦ Ἰωνικοῦ κόσμου μετὰ τὴν ἐνσωμάτωσιν του εἰς τὸ Περσικὸν κράτος, ἀρχίζει καὶ ἡ πνευματικὴ ἀκτινοβολία τῆς μεσαιᾶς τάξεως, ἡ ὁποία προηγουμένως, ὅπως ἀποδεικνύεται σήμερον ὑπὸ τῆς ἀρχαιολογικῆς σκαπάνης π.χ. εἰς τὴν Σμύρνην, ἀνέτρεψε τὴν παλαιὰν ἀριστοκρατικὴν πόλιν τῶν πανομοιοτύπων διὰ τοὺς πολλοὺς οἰκημάτων τοῦ ἐνὸς χώρου, διὰ νὰ κτίσῃ ἐπὶ τῆ βάσει «δημοκρατικοῦ»³ σχεδίου ἐντὸς ἐνὸς τεραστίου παραλληλογράμμου τὰ διαμερίσματα τῶν τριῶν ἢ τεσσάρων δωματίων τῆς νέας κοινωνικῆς τῆς θέσεως⁴. Ὅ,τι δὲν ὑπερέβαλλεν ἀρνητικῶς ἢ θετικῶς τὰ πράγματα, ἀλλ' ἐξέφραζε μίαν μέσῃν διάθεσιν («αὕτη γὰρ βελτίστη»⁵), δὲν ἦτο ἔκτοτε ἀπλῶς ὀρθὴ ἐνέργεια, ἀλλ' ὅ,τι ἔπρεπε γενικῶς νὰ ἐπιδιώκεται, ἐξελήφθη ἀπὸ τοῦδε ὡς σύνδεσμος δύο ἀντιθέσεων. «Τυχεῖν μεσότητος»⁶ ὑπῆρξεν, ὅπου «οἱ ἐλεύθεροι καὶ ἄποροι πλείονες ὄντες» κατέστησαν «κύριοι τῆς ἀρχῆς»⁷, ἡ κεντρικὴ ἐπιδίωξις τοῦ βίου.

Τὸ αἶτημα εἶχεν ἀρχικῶς δικανικὴν σημασίαν. Ὅ,τι ὄφειλε νὰ ἰσχύη δι' ὅλους, ἔπρεπε νὰ ἱκανοποιῆ τοὺς περισσοτέρους, εἰς τρόπον ὥστε ἡ νομικὴ ἀπόφασις νὰ ὀρίζῃ ὡς ἐπιβεβλημένην διαγωγὴν τὴν κοινὴν στάσιν ἔναντιον τῶν ἰδιωτικῶν παρεκκλίσεων: «Δῆλον ὅτι τὸ δίκαιον ζητοῦντες τὸ μέσον ζητοῦσιν· ὁ γὰρ νόμος τὸ μέσον»⁸. Ἄρα καὶ οἱ κρίνοντες, ὅπου προέκυπτεν ἀντιδικία διὰ τὴν ἔλλειψιν ἢ ἀσάφειαν τοῦ νόμου, ἔπρεπε νὰ συμβιβάζουν τὰ πράγματα, νὰ μὴ μεροληπτοῦν, ἀλλὰ νὰ ἐπιβάλλουν, ὅ,τι ἀπεῖχεν ἐξ ἴσου ἐκ τῶν ἀποκλειομένων μεταξύ των ἀξιώσεων: «Ζητοῦσι δικαστὴν μέσον καὶ καλοῦσιν ἐνιοὶ μεσιδίους, ὡς ἔάν τοῦ μέ-

σου τύχῳσι, τοῦ δικαίου τευξόμενοι. μέσον ἄρα τι τὸ δίκαιον»⁹.

Ἐφ' ὅσον ἡ κεντρικὴ ἀπαίτησις τοῦ πολιτικοῦ βίου ἦτο ἡ δικαιοσύνη, ὅ,τι εὐρίσκετο καὶ εἰς τοὺς ἄλλους κοινωνικοὺς τομεῖς τῆς ζωῆς μεταξὺ δύο ἐναντίων κατευθύνσεων, ἐνεφανίσθη ὡς κριτήριον τῆς συμπεριφορᾶς. Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς ἡ πρᾶξις, ἡ ὁποία ἐχαρακτήριζε τὸν ἐνάρετον βίον, ἔπρεπε νὰ συνδέῃ δύο ἀντίθετα πάθη¹⁰: «Μεσότης ἄρα ἐστὶν ἡ ἀρετὴ»¹¹. Μεταξὺ φόβου καὶ θράσους ἡ προτίμησις ἀνήκεν εἰς τὴν ἀνδρείαν, μεταξὺ φιλαργυρίας καὶ σπατάλης εἰς τὴν ἐλευθεριότητα, μεταξὺ ἀναισθησίας καὶ φιληδονίας εἰς τὴν σωφροσύνην, μεταξὺ ἀπαθείας καὶ ὀξυθυμείας εἰς τὴν πραότητα¹²: «Ἐν πᾶσιν ἡ μεσότης ἐπαινετόν, τὰ δ' ἄκρα οὔτ' ὀρθὰ οὔτ' ἐπαινετά, ἀλλὰ ψεκτά»¹³. Ἡ μεσαία τάξις προέβαλε κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον τὴν κοινωνικὴν τῆς θέσιν μεταξὺ πενίας καὶ πλούτου ὡς ἔμβλημα τοῦ πολιτικοῦ τῆς ἠθούσης. Ἀφ' ἧς στιγμῆς τὸ σημεῖον ἐπαφῆς τῶν ἀντιθέτων ἀπέκτησεν ἠθικὴν σημασίαν («τοῦτο γὰρ ἀγαθόν»¹⁴), ὁ κόσμος τοῦ ἄστεος ἦτο φυσικὸν νὰ στηριχθῆ ἐπὶ τῆς μετριοπαθείας. Ὅ,τι ἀνέτρεπε τὴν κοινὴν στάσιν, ἡ ὁποία ἔπρεπε νὰ ἰσχύη ὡς μέτρον, ὑπέθαλπεν ἢ ἐξέφραζε τὴν αὐθαιρεσίαν, ὅ,τι ἀκριβῶς ὤφειλε νὰ ὑπερνήκησεν ὁ ἀστικός βίος. Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς διὰ τοῦτο τοῦ Ὀμήρου ὁ περιορισμὸς εἰς τὴν ἔκφρασιν τοῦ ψυχικοῦ πάθους, ὁ ὁποῖος προεκηρύχθη ἀργότερον διὰ τῶν Δελφῶν ὡς κεντρικὸν αἶτημα τοῦ ἀστικοῦ ἠθους εἰς τὸν Ἑλληνικὸν κόσμον, ἐδημιούργησε διὰ τῆς ἐξομαλύνσεως τῶν κοινωνικῶν σχέσεων τὴν ἐννοίαν τῆς πολιτικῆς δικαιοσύνης. Εἰς τὴν προσπάθειάν του νὰ συμβιβάσῃ τὸν Ἀγαμέμνονα καὶ τὸν Ἀχιλλεῦα ὁ Νέστωρ δὲν ὀμιλεῖ ἐξ ὀνόματος τοῦ δικαίου, τὸ ὁποῖον ὤφειλε νὰ ἰσχύη καὶ διὰ τοὺς δύο, ἐφ' ὅσον δὲν ὑπῆρχεν, ἀλλ' ἀπαιτεῖ τὸν μετριάσμον τῆς παραφορᾶς, τὴν τήρησιν μέτρων εἰς τὴν ἀντιδικίαν. Διὰ τοῦ αἰτήματος αὐτοῦ παρουσιάζει τὴν ἀρχὴν τῆς ἠθικῆς ἐξελίξεως, ἡ ὁποία κατέληξεν εἰς τὴν ψήφισιν τοῦ νόμου ὡς μέσης καταστάσεως μεταξὺ δύο ἀντιθέτων ἀπαιτήσεων καὶ εἰς τὴν θεώρησιν τῆς μεσότητος αὐτῆς ἐκ μέρους τῆς ἀστικῆς τάξεως, ὅπως τὴν ἐξεπροσώπησεν ὁ Ἀριστοτέλης, ὡς οὐσίαν τῆς ἀρετῆς :

«Ἄτρεϊδη, σὺ δὲ παῦε τεδὸν μένος· αὐτὰρ ἐγὼ γε λίσσομ' Ἀχιλλεῖι μεθέμεν χόλον»¹⁵

Διὰ τὸν ἴδιον λόγον ἀπὸ τῆς Ὀμηρικῆς περιόδου δὲν καταδικάζεται μόνον ἡ ἐχθρική στάσις, ἐφ' ὅσον δὲν γνωρίζει ὅρια, ἀλλ' ἐπίσης καὶ ἡ ἐξαιρετικὴ εὐνοία χάριν τῆς μετρημένης ἐκδηλώσεως, ἡ ὁποία θὰ ἦτο δυνατόν νὰ παρουσιασθῆ ὡς παράδειγμα τοῦ ἀπαιτουμένου ἠθικοῦ κανόνος:

«Νεμεσῶμαι δὲ καὶ ἄλλω
ἀνδρὶ ξεινοδόκῳ, ὅς κ' ἔξοχα μὲν φιλέησιν
ἔξοχα δ' ἐχθαίρησιν· ἀμείνω δ' αἴσιμα πάντα»¹⁶

IV. Διὰ τῆς τηρήσεως τῶν μέτρων εἰς τὸν ἄνθρωπον ὡς ιδέα

Ἡ δημοκρατία ἐτάχθη τελικῶς κατὰ τῶν κεντροφύγων δυνάμεων καὶ παρουσίασε τὴν ἐξουδετέρωσιν των, ὅπου ἐδημιούργησαν πρόβλημα, ὡς πρέπουσαν λύσιν: «Μέτρον ἄριστον»¹. Ἰδεώδης πολίτης ἦτο ἐκεῖνος, ὁ ὁποῖος ἀπέφευγε τὸν ὑπέρμετρον ζῆλον τόσον εἰς τὰ συνήθη ὅσον καὶ εἰς τὰ ἔκτακτα ζητήματα: «Μέτρα μὲν γνώμα διώκων, μέτρα δὲ καὶ κατέχων»². Ἡ ἀπαίτησις αὕτη δὲν ἐχαρακτήρισε μόνον τὴν πολιτικὴν συνείδησιν, ἢ ὅποια οὕτως ἢ ἄλλως ἀπέβλεπεν εἰς τὸ γενικὸν συμφέρον, ἀλλὰ καὶ τὴν τέχνην, ἢ ὅποια κατεδίκασε τὴν προσωπογραφίαν καὶ ἀπεκάλυψε τὸν θεὸν ὡς ἰδανικὸν ἄνθρωπον καὶ ταυτοχρόνως τὸ ἦθος τῆς πόλεως, οἱ μέτοχοι τῆς ὁποίας συνεδέοντο μεταξύ των διὰ τῶν ἰδίων δικαίων καὶ καθηκόντων, ἔστω καὶ ἂν ἡ νομισματικὴ προϋπόθεσις τῆς ἰσότητος ἔπρεπε νὰ ἐξισωθῇ ἀρχικῶς πρὸς τὸ κατώτατον ὄριον τῆς ἐπιβαλλομένης ἀγροτικῆς ἐσοδείας³. Τὸ δημοκρατικὸν πολίτευμα ἐδημιούργησε τοὺς ὅρους τῆς ἠθικῆς ἐκείνης διαγωγῆς, ἢ ὅποια ἐξουδετέρωσε τὴν θρησκευτικὴν φυγὴν ἐκ τῶν συνθηκῶν τῆς ζωῆς καὶ τὴν ἐκκεντρικὴν διάθεσιν ἂν ὄχι μεμονωμένων ἀτόμων, ὅπως δὴποτε ὅμως ὡς πνευματικὴν ἀνάγκην.

Ἐξ αὐτοῦ τοῦ λόγου ἐρμηνεύεται, διατὶ δὲν ἦτο δυνατόν νὰ εὐδοκιμήσουν εἰς τὴν κλασσικὴν Ἑλλάδα θρησκευτικὰ συστήματα, τὰ ὅποια νὰ ἐγγυῶνται τὴν ἄρσιν τῆς διαφορᾶς μεταξύ τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ θεοῦ ἢ νὰ ἐπιβάλλουν ὡς ἀρετὴν τὴν μονομέρειαν. Ἐφ' ὅσον ἴσχυεν ὡς ἰδεῶδες ὁ μέσος ἄνθρωπος, ὅσοι ἀπεστρέφοντο τὴν κοινὴν μοῖραν, διὰ νὰ ἰδιοποιηθοῦν τὴν θεῖαν φύσιν ἢ συμπεριφορὰν, ἐστρέφοντο ἐναντίον τῆς εὐσεβείας, ἢ ὅποια ἐβασίζετο εἰς τὴν μετριοφροσύνην, εἰς τὴν ἑτερότητα τοῦ θεοῦ ἐκ τοῦ ἀνθρωπίνου κόσμου. Ἡ ἀπόρριψις αὕτη τοῦ μυστικισμοῦ, ἢ ὅποια ἐχαρακτήρισε τὴν Ἑλλάδα τῆς δημοκρατικῆς συνειδήσεως, ἀνάγεται εἰς τὴν ἐποχὴν τῆς πρώτης πολιτικῆς γενικεύσεως τοῦ δικαίου εἰς τὴν Ἰωνίαν:

«Δεινὰ δ' ὁμοκλήσας προσέφη ἑκάεργος Ἀπόλλων·
φράζεο Τυδεΐδην καὶ χάζεο μηδὲ θεοῖσιν
ἴσ' ἔθελε φρονέειν, ἐπεὶ οὐ ποτε φύλον ὅμοιον
ἀθανάτων τε θεῶν χαμαὶ ἐρχομένων τ' ἀνθρώπων»⁴

Ἀπὸ τῆς Ὀμηρικῆς περιόδου κατεδικάσθη ἐπίσης εἰς τὴν Ἑλλάδα ἡ μονομερὴς ἐκτίμησις τοῦ ἀνθρώπου, ἢ τάσις τῆς ἀπομονώσεως ὀρισμένων πνευματικῶν καὶ σωματικῶν ἰδιοτήτων χάριν τῆς ἐκμηδενίσεως τῶν ὅσων

τέρων ὑπὸ τῶν πρώτων. Κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ ἱστορικοῦ βίου τῆς Ἑλληνικῆς πόλεως ὁ ἄνθρωπος ἔμεινεν ἐσωτερικῶς ἐνιαῖος, χωρὶς νὰ καταναλώσῃ τὸν ψυχικόν του δυναμισμόν εἰς τὴν ἀπάρνησιν φυσικῶν του χαρακτήρων. Τὸ πνεῦμα τῆς δημοκρατίας ἀντέταξε διὰ τοῦτο εἰς τὴν Ὀρφικὴν ἀπέχθειαν τοῦ σώματος — τὴν ἑλληνικὴν προσπάθειαν τοῦ ἱστορικοῦ ἀνθρώπου νὰ ἐκμηδενίσῃ θρησκευτικῶς τὴν ἀξίαν τῶν ἀναγκῶν, ἢ ἐκπλήρωσις τῶν ὁποίων δὲν ἦτο δυνατὴ ἐντὸς τοῦ δεσποτικοῦ κράτους — τὸ ἀνθρώπινον παράστημα τῶν Ὀλυμπίων καὶ τὴν Δελφικὴν ρῆσιν «μηδὲν ἄγαν»⁵. Διὰ τῆς σωματικῆς ἀποκαλύψεως τοῦ θεοῦ χωρὶς ἰδιαίτερα καὶ κατὰ συνέπειαν περιοριστικὰ χαρακτηριστικὰ καὶ διὰ τοῦ θρησκευτικοῦ στιγματισμοῦ τῆς ὑπερβολῆς ἢ δημοκρατουμένη Ἑλλάς κατωχύρωσε τὴν ἠθικὴν ἀξίαν τοῦ ἀνθρώπου κατὰ τρόπον μοναδικόν εἰς τὴν ἱστορίαν. Ὅπου ἡ δημοτικὴ πρᾶξις ἐπεκυρώθη νομικῶς, ἢ τήρησις τῶν μέτρων ἐνεφανίσθη ὡς ἄμυνα τοῦ πνεύματος ἐναντίον τῶν ἀπανθρώπων δυνάμεων: «Καλῶς καὶ φιλάνθρωπος τοὺς νόμους ὑπὲρ τῶν πολλῶν κεῖσθαι»⁶. Ἡ νομικὴ ἐπιταγὴ καὶ ἡ φιλοσοφικὴ τῆς προέκτασις («τὰς μετριότητος τοῦ βίου διώκειν»⁷) ἦσαν ἀπὸ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς μία μοναδικὴ ἔκφρασις ἀγάπης διὰ τὸν συγκεκριμένον ἄνθρωπον. «Μέτριος βίος καὶ φιλάνθρωπος»⁸ ἦτο ἡ ἀξίωσις, ἢ ὁποία ἔσωζε τὸ πρόσωπον διὰ τῆς τοποθετήσεώς του ὀπισθεν τοῦ ἰδανικοῦ ἀνθρώπου. Ὁ πολίτης εἶχε τὴν ὑποχρέωσιν νὰ ἐφαρμόσῃ, ὅ,τι ἐνδιέφερε τὸ σύνολον, νὰ γίνῃ διὰ τῆς ὑπάρξεώς του τὸ παράδειγμα τῆς πόλεως, ἢ ὁποία δὲν θὰ ἐπέτρεπε τὸν διασυρμόν του, ἐφ' ὅσον ἢ προσβολὴ θὰ ἐπληττεν ὄχι μόνον ἐκεῖνον ὡς ἄτομον, ἀλλὰ καὶ αὐτὴν τὴν ἰδίαν, τὴν ἠθικὴν του κάλυψιν. Ἐφ' ὅσον ἴσχυε τὸ νομικὸν καθεστῶς, προσεπάθησαν διὰ τοῦτο οἱ μέτοχοι τῶν κοινῶν νὰ ἐννοήσουν, τί ἀκριβῶς τοὺς συνέδεε μεταξὺ των καὶ ἀντελήφθησαν, ὅ,τι κατέλυε τὸν σύνδεσμον αὐτόν, ὡς ἐμπόδιον εἰς τὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ ἀνθρωπισμοῦ των, τοῦ πληρώματος τῶν πολιτικῶν των ἐπιδιώξεων.

Ἐὰν ἡ Ἑλλάς ἐχαρακτηρίσθη διὰ τὴν ἀνθρωπιστικὴν τῆς τάσιν, τοῦτο συνέβη, διότι ἐπεδίωξε νὰ ὑπερπηδήσῃ τὰ διασπαστικὰ στοιχεῖα τῆς ἠθικῆς καὶ τῆς πνευματικῆς συμπεριφορᾶς, διὰ νὰ φθάσῃ ἐπέκεινα τῶν συμβατικῶν, ἀναλόγων τοῦ τόπου καὶ τοῦ καιροῦ κοινωνικῶν ἀπαιτήσεων εἰς τὴν ἰδέαν τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ φιλοσοφία δὲν ὠμίλησεν ἐκ μέρους μιᾶς ὁμάδος διανοουμένων, οἱ ὁποῖοι ἐστηρίζοντο ἐπὶ ὠρισμένων ἀποκρύφων ὑποθέσεων, ἀλλ' ἐξεπροσώπησε τὸν ἄνθρωπον ἀπὸ τῆς γενικωτέρας δυνατῆς πλευρᾶς καὶ παρουσίασε τὰ πορίσματά της ὡς ἀθλήματα λογικῆς ὑπερβάσεως τῶν ἐπὶ μέρους χάριν τοῦ καθολικοῦ.

Ἡ συναίσθησις τῆς ἀνωτερότητος τῶν Ἑλλήνων ἐναντι τῶν βαρβάρων δὲν ἐστηρίχθη διὰ τὸν λόγον αὐτόν εἰς τὴν διαφορὰν τῆς φύσεως τοῦ πνεύματος καὶ πολὺ ὀλιγώτερον εἰς τὴν εὐνοϊαν ἐνὸς θεοῦ, ὁ ὁποῖος ἤθελε νὰ ἐφαρμόσῃ τὰ σχέδιά του εἰς τὸν κόσμον μέσῳ ἐνὸς ὠρισμένου λαοῦ

έναντίον ὄλων τῶν ἄλλων. Ἀντιθέτως εἰς τὴν Ἑλλάδα τῆς δημοκρατίας ἐξεφράσθη ἀπεριφράστως ὁ ἰσχυρισμός, ὅτι ἀρχικῶς ἐχαρακτήρισε τὸν τρόπον τῆς ζωῆς τῶν Ἑλληνικῶν φύλων ἢ βαρβαρότης : «Πολλὰ δ' ἂν καὶ ἄλλα τις ἀποδείξειε τὸ παλαιὸν Ἑλληνικὸν ὁμοιότροπα τῷ νῦν βαρβαρικῷ διαιτώμενον»⁹. Ὅτι ἐπομένως ἐθεωρεῖτο Ἑλληνικὸς χαρακτήρ, ἦτο πολιτικὸν ἐπίτευγμα, τὸ ὁποῖον εἶχε τόσον μεγαλυτέραν σημασίαν, ὅσον ἐνισχύετο ἢ πεποιθήσις, ὅτι «φύσει πάντα πάντες ὁμοίως πεφύκαμεν καὶ βάρβαροι καὶ Ἕλληνες εἶναι»¹⁰.

Ἡ σπουδὴ τῶν ἱστορικῶν γεγονότων ἐδίδασκεν ὡς ἐκ τούτου σαφῶς, πῶς ἐπρόκειτο νὰ ἐξελιχθῆ τὸ μέλλον. Ἐπειδὴ γενικῶς ἐπὶ παρομοίων περιπτώσεων οἱ ἄνθρωποι ἐξεφράζοντο κατὰ παρόμοιον τρόπον, ἦτο δυνατόν, ὅπου ἐδημιουργοῦντο ἀνάλογοι ὅροι πρὸς ὅ,τι συνέβη κατὰ τὸ παρελθόν, νὰ γνωσθῆ ἐκ τῶν προτέρων ἢ συμπεριφορὰ των : «Τὸ σαφές σκοπεῖν καὶ τῶν μελλόντων ποτὲ αὐθις κατὰ τὸ ἀνθρώπινον τοιούτων καὶ παραπλησίων ἔσεσθαι»¹¹. Ἐκεῖνοι λοιπόν, οἱ ὁποῖοι ἐθεώρουν «πάντας ἀνθρώπους . . . μετόχους . . . τῆς πρὸς ἀλλήλους συγγενείας τόποις δὲ καὶ χρόνοις διεστηκότας» καὶ διὰ τοῦτο ἐφιλοτιμοῦντο νὰ θέσουν τὰ κυριώτερα γεγονότα τοῦ ἀνθρώπινου βίου «ὑπὸ μίαν καὶ τὴν αὐτὴν σύνταξιν», οὕτως ὥστε νὰ ἔχουν ὅλοι τὴν δυνατότητα νὰ πράττουν ἐπὶ τῆ βάσει τῆς ἱστορικῆς πείρας, ἔπρεπε νὰ θεωρηθοῦν ὡς «ὑπουργοὶ τῆς θείας προνοίας»¹².

Βασικῶς ἡ ἀξίωσις αὐτὴ ἐσήμαινεν, ὅτι ἀνεξαρτήτως ἐθνικότητος οἱ ἄνθρωποι εὐρίσκοντο εἰς τὴν κοινωνικὴν των σχέσιν ὑπὸ μίαν ἐνιαίαν κηδεμονίαν : «Κοινόν ἐστὶ τοῦτο καὶ τοῖς Ἕλλησι καὶ τοῖς βαρβάροις· πολιτικοὶ γὰρ ὄντες καὶ προστάγματος κοινοῦ ζῶσιν»¹³. Δὲν εἶχε σημασίαν ἄρα οὔτε ἡ φυλετικὴ καταγωγὴ οὔτε ἀσφαλῶς ἡ κοινωνικὴ θέσις εἰς τὴν ἀντιμετώπισιν τοῦ ἀνθρώπου. Τὴν τελευταίαν περίοδον τοῦ Ἑλληνικοῦ πνεύματος ἔγινε λόγος περὶ τῶν δούλων καὶ τῶν ἐλευθέρων ὡς «ἀδελφῶν φύσει»¹⁴, διότι ἔχουν καὶ οἱ μὲν καὶ οἱ δὲ «τὸν Δία πρόγονον»¹⁵. Ἡ στάσις ἐναντι τοῦ ἀνελευθέρου, ὁ ὁποῖος «ὡσπερ υἱὸς» τοῦ ὑψίστου θεοῦ «ἐκ τῶν αὐτῶν σπερμάτων γέγονεν καὶ τῆς αὐτῆς ἄνωθεν καταβολῆς»¹⁵, ἔπρεπε κατὰ συνέπειαν νὰ ὀρισθῆ διὰ τῶν ἰδίωv ἠθικῶν μέτρων :

«Ὁ γὰρ θεὸς πᾶσι, τοῖς τ' ἐλευθέροις
καὶ τοῖσι δούλοις, ἐστίν, ἂν σκοπῆς, ἴσος»¹⁶

Ἱστορικὸν κινητήρα τῆς ἐξισώσεως τῶν ἀνθρώπων ἀπετέλεσεν ἡ ἐννοία τοῦ δικαίου. Τὰ γεγονότα, τὰ ὁποῖα ὠδήγησαν εἰς τὴν τιμοκρατικὴν καὶ τελικῶς εἰς τὴν δημοκρατικὴν κοινωνίαν, παρεσκευάσαν τὴν φιλοσοφικὴν προβολὴν τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῶν οἰκουμενικῶν του γνωρισμάτων. Εἰς τὸ τέλος τοῦ ἱστορικοῦ βίου τῆς Ἑλληνικῆς δημοκρατίας ἡ ἐξέλιξις αὐτὴ κατὰ βάσιν εἶχε συντελεσθῆ. Τὰ πρόσ-

ωπα δὲν ἔπρεπε νὰ κρίνωνται ἀνολόγως τῆς φυλετικῆς ἢ τῆς κοινωνικῆς των προελεύσεως ἀλλὰ τῆς ἀτομικῆς των διαγωγῆς. Ὡς βάσις τῶν ἠθικῶν κριτηρίων ἴσχυε μεταξύ τῶν ἀνθρώπων ἡ ταυτότης τῆς πνευματικῆς των ὑποστάσεως :

«Οὐδεὶς ἐστὶ μοι
ἀλλότριος, ἂν ἡ χρηστός· ἡ φύσις μία
πάντων, τὸ δὴ οἰκεῖον συνίστησι τρόπος»¹⁷

Ὁ καθορισμὸς τῆς συμπεριφορᾶς ἐπὶ τῇ βάσει διεθνῶν κανόνων ὑπῆρξε τὸ πρῶτον ἠθικὸν αἶτημα τοῦ ἀποδήμου Ἑλληνισμοῦ. Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Ὀμήρου εἰς τὴν Ἰωνίαν καταδικάζεται ἡ ἐκδικητικὴ παραφορὰ ἐναντίον τῶν ἀντιπάλων, ἐφ' ὅσον κατέλυε τοὺς κοινούς δεσμούς, οἱ ὅποιοι ἔπρεπε νὰ συνέχουν τοὺς ἀνθρώπους. Οὔτε οἱ θνητοὶ οὔτε οἱ ἀθάνατοι ἐδικαιοῦντο νὰ βλέπουν τὸν ἄνθρωπον ὡς φορέα ὠρισμένων μόνον χαρακτήρων, νὰ τὸν θεωροῦν ἐπὶ παραδείγματι ἐχθρὸν ἔνεκα τῆς καταγωγῆς του καὶ νὰ παραγνωρίζουν, ὅτι πρὸ παντὸς ἄλλου εἶναι «ἄνθρωπος», μία ἠθικὴ ἀξία, ἡ ὁποία ἐπιβάλλει τὸν σεβασμὸν τῆς προσωπικῆς του ἀξιοπρεπείας ἀνεξαρτήτως αἵματος καὶ θέσεως. Τὴν κατεύθυνσιν τοῦ ἀνθρωπισμοῦ αὐτοῦ πρὸς τὴν μετριοπάθειαν ἐξέφρασε προγραμματικῶς εἰς τὴν αὐγὴν τῆς Εὐρωπαϊκῆς ἱστορίας ὁ Ἀπόλλων διὰ τῆς ἀποδοκιμασίας τῶν θεῶν ἐκπροσώπων τῆς ἐθνικῆς ἠθικῆς, ὑπὸ τὴν ἀνοχὴν τῶν ὁποίων ὁ πρωταγωνιστὴς τοῦ Τρωϊκοῦ πολέμου ἐβίαζεν ἐναντίον τοῦ νεκροῦ Ἑκτορος τὰ πανανθρώπινα μέτρα :

«Σχέτλιοί ἐστε, θεοί, δηλήμονες. .
βούλεσθ' ἐπαρήγειν,
ᾧ οὔτ' ἄρα φρένες εἰσὶν ἐναίσιοι οὔτε νόημα
γναμπτὸν ἐνὶ στήθεσσι, λέων δ' ὡς ἄγρια οἶδεν.
ὡς Ἀχιλλεὺς ἔλεον μὲν ἀπώλεσεν οὐδ' οἱ αἰδῶς
γίγνεται..
τλητὸν γὰρ Μοῖραι θυμὸν θέσαν ἀνθρώποισιν»¹⁸

V. Ἡ κοινωνικὴ δοκιμασία τοῦ ἀπαιτουμένου κυρίου τῶν πράξεων

Εἰς μίαν ἐποχὴν, ἡ ὁποία δὲν εἶχεν ἀκόμη διαστείλει τὴν πολιτικὴν ἐκ τῆς θρησκείας, τὰ γεγονότα ἐξετυλίχθησαν γενικῶς κατ' ἀναφορὰν πρὸς τὸν θεῖον κόσμον. Ἐφ' ὅσον ὁ Ζεὺς εἶχε τεθῆ διὰ τῆς πτώσεως τοῦ βασιλέως εἰς διαθεσιμότητα καὶ εἰς τὴν θέσιν του εὕρισκοντο οἱ θεοὶ τῶν διαφορῶν πατριῶν, ἡ ἀντίστασις ἐναντίον τῶν κρατούντων ἐθεωρήθη ὡς αἷτημα τῆς κλονιζομένης ὑψίστης τάξεως. Ἡ ἀνατρεπτικὴ κίνησις ἐτέθη ὡς

ἐκ τούτου εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ὑπὸ τὴν αἰγίδα τοῦ Διὸς διὰ τὴν ἀπόδοσιν τῆς δικαιοσύνης. Δύο σημαντικὰ πράγματα ἐσήμαινε διὰ τὴν θρησκευτικὴν ἱστορίαν τῆς Ἑλλάδος ἡ ἐξέλιξις αὕτη: Πρῶτον, ὅτι ὁ ἀγὼν ἐναντίον τῆς αὐθαιρεσίας τῶν εὐγενῶν ἦτο σύμφωνος πρὸς τὸ πνεῦμα τῆς πίστεως εἰς τὸν οὐράνιον κύριον τοῦ κόσμου καὶ δεύτερον ὅτι ὁ ὑπέρτατος θεὸς ἐκέρδιζε διὰ πρώτην φοράν εἰς τὴν ἀγροτικὴν τοῦ ἐπικράτειαν λαϊκὸν ἔρεισμα. Ἐὰν ὁ Ζεὺς ἐπέζησε τῆς «ἐπαναστάσεως τῶν Γιγάντων»¹, τοῦτο ἀκριβῶς ὀφείλεται εἰς τὴν πολιτικὴν του ἀδυναμίαν, ἡ ὁποία τὸν ἔφερε πρὸς τὴν πλευρὰν τῶν ἀνθρώπων, εἰς τοὺς ὁποίους ἀνήκε διὰ τῆς ναυτικῆς νίκης τοῦ νομίσματος ἐπὶ τῆς γῆς καὶ τοῦ αἵματος τὸ μέλλον τῆς ἱστορίας.

Τὸ γεγονός ὅμως, ὅτι μετὰ τὴν κατάρρευσιν τῆς βασιλείας τὰ δημοτικὰ αἰτήματα παρουσίασαν τὸν Δία ὡς ἐλεγκτὴν τῶν πράξεων εἰς τὸν οὐράνιον, τὸν ἀνθρώπινον καὶ αὐτὸν ἀκόμη τὸν ζωϊκὸν κόσμον κατὰ τὴν ἀξίωσιν τοῦ Ἄρχιλόχου

(«ὦ Ζεῦ πάτερ Ζεῦ, σὸν μὲν οὐρανοῦ κράτος
σὺ δ' ἔργ' ἐπ' ἀνθρώπων ὄρας
λωεργὰ καὶ θεμιστά, σὺ δὲ θηρίων
ὕβρις τε καὶ δίκη μέλει»²),

ὑπῆρξεν εἰς τὴν Ἑλλάδα ἡ προϋπόθεσις μιᾶς θρησκευτικῆς κρίσεως, ἡ ὁποία, ἐὰν ὁ δῆμος δὲν ἐπετύγχανε τὴν δημοσίευσιν τοῦ δικαίου, ἐὰν ὁ Ἡρακλῆς δὲν ἀνέτρεπε τὸ τερατώδες κράτος τῶν εὐπατριδῶν, διὰ τὴν ἰδρύσθη ὡς ἀνθρώπινον ἔργον τὴν δημοκρατίαν, θὰ κατέληγεν εἰς τὴν ἠθικὴν ἐκμηδένισιν καὶ τὴν ἀποβολὴν τοῦ Διὸς ἐκ τοῦ ὑπερφυσικοῦ κόσμου:

«Ζεῦ φίλε, θαυμάζω σε· σὺ γὰρ πάντεσσιν ἀνάσσεις
τιμὴν αὐτὸς ἔχων καὶ μεγάλην δύναμιν·
ἀνθρώπων δ' εὖ οἶσθα νόον καὶ θυμὸν ἐκάστου,
σὸν δὲ κράτος πάντων ἐσθ' ὕπατον, βασιλεῦ·
πῶς δέ σευ, Κρονίδη, τολμᾷ νόος ἄνδρας ἀλιτροὺς
ἐν ταύτῃ μοίρῃ τόν τε δίκαιον ἔχειν,
ἦν τ' ἐπὶ σωφροσύνην τρεφθῆ νόος, ἦν τε πρὸς ὕβριν
ἀνθρώπων ἀδίκους ἔργμασι πειθομένων;»³

Προτοῦ δημοσιευθοῦν οἱ νόμοι καὶ ἡ κοινωνικὴ διαγωγή ἀποκτήσῃ τὰ πολιτικά της μέτρα, παρατηρήθη γενικῶς εἰς τὴν Ἑλλάδα μία ὀφθαλμοφανὴς ἀσυμφωνία μεταξὺ τῆς ἀπαιτουμένης θείας δικαιοσύνης καὶ τῆς πραγματικότητος. Τὴν παραμονὴν διὰ τοῦτο τῆς ἐγγράφου νομοθεσίας ἐπεχειρήθη μία ὑπέρβασις τοῦ σκανδάλου διὰ τῆς ἀναθέσεως ὄλων ἀνεξαιρέτως τῶν ἀνθρωπίνων γεγονότων εἰς τὸν κύριον τοῦ κόσμου

(«...ἀλλά ποθι Ζεὺς αἴτιος, ὅς τε δίδωσιν
ἀνδράσιν ἀλφηστῆσιν, ὅπως ἐθέλησι ἐκάστω»⁴),

πρᾶγμα τὸ ὁποῖον τὸν παρουσίαζε μεταξὺ τῶν συνεχῶς περισσότερον ἀρνητικῶν διὰ τὴν ζωὴν θεῶν προσώπων, ὅσον ἐπέδιδεν ἡ ἀδικία, ὡς ἐμπνευστὴν ἢ αὐτουργὸν τῆς κακίας καὶ τῆς καταστροφῆς: «Ζεῦ πάτερ, οὐ τις σεῖο θεῶν ὀλοώτερος ἄλλος»⁵.

Εἰς τὴν κατεύθυνσιν αὐτὴν ἀντέδρασεν ὁ Ἡσίοδος διὰ τῆς παρουσιάσεως τοῦ Διὸς ἀποκλειστικῶς καὶ μόνον ὡς τιμωροῦ τῆς ἀτασθαλίας, εἰς τρόπον ὥστε ἡ κοινωνικὴ πραγματικότητα νὰ πρέπει νὰ συμμορφωθῆ ἔκτοτε πρὸς τὴν ἔννοϊαν ἐνὸς κατ' ἐξοχὴν ἠθικοῦ θεοῦ, τοῦ ὁποῖου ὅμως, ὅσον ὀλιγώτερον ἐξετελεῖτο ἢ πρόθεσις, τόσον αὐστηρότερον ἐκρίνετο ἡ σχέσις πρὸς τοὺς ἀνθρώπους. Ὅσον διὰ τοῦτο ἔμενε χωρὶς ἐκπλήρωσιν ἢ ἀπειλή τῆς ἀμέσου τιμωρίας τῶν ἀδίκων, τόσον ὀξύτερον ἐτίθετο τὸ πρόβλημα τῆς θείας δικαιοσύνης. Ὑπὸ τὸ κράτος τῆς θρησκευτικῆς αὐτῆς συγχύσεως ὁ νομοθέτης τῶν Ἀθηναίων προσεπάθησε νὰ δημιουργήσῃ μίαν ἠθικὴν διέξοδον εἰς τὸν ἐγγυητὴν τοῦ δικαίου διὰ τῆς διευρύνσεως τοῦ χρόνου μεταξὺ ἐγκλήματος καὶ ποινῆς καὶ μάλιστα διὰ τῆς ἀξιώσεως νὰ τιμωρηθοῦν ἐκ μέρους τοῦ κατὰ τὰ παλαιὰ ἔθιμα οἱ ἀθῶοι ἀντὶ τῶν ὑπαιτίων — διὰ μιᾶς δηλαδὴ θεολογίας, ἡ ὁποία οὐσιαστικῶς ἀνέτρεπε τὴν ὑπὸ κατασκευὴν νομικὴν βάσιν τῆς πόλεως :

«Τοιαύτη Ζηνὸς πέλεται τίσις, οὐδ' ἐφ' ἐκάστω. .
ἀλλ' ὁ μὲν αὐτίκ' ἔτεισεν, ὁ δ' ὕστερον· οἱ δὲ φύγωσιν
αὐτοί, μὴ δὲ θεῶν μοῖρ' ἐπιούσα κιχῆ,
ἤλυθε πάντως αὐτίς· ἀναίτιοι ἔργα τίνουσιν
ἢ παῖδες τούτων ἢ γένος ἐξοπίσω»⁶

Ἐὰν ὁ Σόλων προσεπάθησε, πρὶν ἐμπεδωθοῦν οἱ νόμοι, νὰ συμβιβάσῃ κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον τὰ πράγματα, ὁ Πλάτων εἰς μίαν νομοκρατούμενην ἐποχὴν, ἡ ὁποία εἶχε λύσει βασικῶς τὸ πρόβλημα τῆς ἐξουδετερώσεως τῶν ἀντικοινωνικῶν στοιχείων, ἐπεχείρησε νὰ περιορίσῃ τὸν θεῖον παράγοντα εἰς τὸν τομέα τῶν πολιτικῶς ἐποικοδομητικῶν γεγονότων καὶ νὰ τοῦ ἀρνηθῆ ἔπομένως τὴν συμμετοχὴν εἰς ὅ,τι συνέβαινε ἐναντίον τοῦ ἀτομικοῦ ἢ τοῦ γενικοῦ συμφέροντος : «Οὐδ' ἄρα . . ὁ θεὸς, ἐπειδὴ ἀγαθός, πάντων ἂν εἶη αἴτιος, ὡς οἱ πολλοὶ λέγουσιν⁷, ἀλλὰ τῶν ἀγαθῶν»⁸. Τὴν ἰδίαν ἐποχὴν, ἡ ὁποία ἐγνώριζε διὰ τῆς ρητορικῆς νὰ βιάζῃ τοὺς νόμους, ὁ Θρασύβουλος συνεπέρανεν, ὅτι τὸ φοβερότερον γεγονὸς τοῦ βίου, ἡ ἀδικία ἔστω καὶ ὑπὸ νομικὴν κάλυψιν ἀπεδείκνυεν, ὅτι τὰ ἔργα τῶν ἀνθρώπων δὲν εὐρίσκοντο ὑπὸ θεῖαν ἐπιτήρησιν : «Οἱ θεοὶ οὐχ ὀρώσι τὰ ἀνθρώπινα· οὐ γὰρ ἂν τὸ μέγιστον τῶν ἐν ἀνθρώποις ἀγαθῶν παρείδον τὴν δικαιοσύνην.

ὄρωμεν γὰρ τοὺς ἀνθρώπους ταύτη μὴ χρωμένους»⁹. Ὁ Αἰσχύλος εἶχε καταδικάσει προηγουμένως τὴν ἀπαισιοδοξίαν αὐτὴν ὡς ἀσέβειαν

(«οὐκ ἔφα τις
θεοὺς βροτῶν ἀξιοῦσθαι μέλλειν
ᾧσοις ἀθίκτων χάρις
πατοῖθ'· ὁ δ' οὐκ εὐσεβῆς»¹⁰),

ἀλλ' ὁ Ἀριστοφάνης κατέληξεν εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι ὁ κύριος τοῦ κόσμου ἐπέβαλλεν ἐξ ἰδιοτελείας μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων τὴν ἀδικίαν. Ἐὰν ὁ νόμος δὲν εἶχε τὴν δύναμιν νὰ ὀρίσῃ μίαν ὀρθὴν κατανομὴν τῶν μέσων ζωῆς, οἱ ἄνθρωποι ἐστρέφοντο πρὸς τὸν Δία χάριν τῆς συμπαραστάσεώς του εἰς τὸν ἄνισον ἀγῶνα. Εἶχε λοιπὸν συμφέρον ὁ Ζεὺς, ἐὰν ὁ πλοῦτος διεμοιράζετο ζωρὶς ὑπολογισμὸν τῆς δικαιοσύνης, τῆς σοφίας καὶ τῆς κοσμιότητος, ἀλλ' εἰκῆ καὶ ὡς ἔτυχεν, ὡς ἐὰν ὁ χορηγὸς του δὲν ἔβλεπε. Ὁ ἐκπρόσωπος διὰ τοῦτο τῆς εὐημερίας κατήγγειλεν ἀπὸ σκηνῆς τὴν ἔλλειψιν φιλανθρώπων κριτηρίων εἰς τὴν προσφορὰν τῶν ἀγαθῶν ὡς ἔμνευσιν τοῦ ὑψίστου θεοῦ :

«Ὁ Ζεὺς με ταῦτ' ἔδρασεν ἀνθρώποις φθονῶν·
ἐγὼ γὰρ ὢν μειράκιον ἠπέιλῃσ' ὅτι
ὡς τοὺς δικαίους καὶ σοφοὺς καὶ κοσμίους
μόνους βαδιοίμην· ὁ δὲ μ' ἐποίησεν τυφλόν,
ἵνα μὴ διαγιγνώσκοιμι τούτων μηδένα.
οὕτως ἐκεῖνος τοῖσι χρηστοῖσι φθονεῖ»¹¹

Εἰς τὸ τέλος ὅμως τοῦ δράματος ὁ ὑπεύθυνος διὰ τὴν εὐόδωσιν τῶν ἀνθρωπίνων προσπαθειῶν ἀνακτᾷ τὴν ὄρασιν καὶ χαρίζει τὴν εὐνοϊάν του, μόνον εἰς ὅσους τὴν ἀξίζουσιν. Ἀποτέλεσμα τῆς δικαιοσύνης ὑπῆρξεν ἡ ἀθεΐα :

«Ἄφ' οὗ γὰρ ἤρξατ' ἐξ ἀρχῆς βλέπειν
ὁ Πλοῦτος, οὐδεις οὐ λιβανωτόν, οὐ δάφνην,
οὐ ψαιστόν, οὐχ ἱερεῖον, οὐκ ἄλλο οὐδὲ ἔν
ἡμῖν θύει τοῖς θεοῖς. . — οὐδέ γε
θύσει, κακῶς γὰρ ἐπελελεῖσθ' ἡμῖν τότε»¹²

Διὰ τῆς τυφλώσεως καὶ τῆς ἀναβλέψεως τοῦ «Πλούτου» ὁ Ἀριστοφάνης παρέστησε τὸν θεὸν ὡς ἀντίπαλον τοῦ νόμου. Ἐφ' ὅσον δὲν κατεπατεῖτο τὸ δίκαιον, δὲν ὑπῆρχεν ἀνάγκη θεοῦ φρουροῦ διὰ τὴν τήρησιν τῶν θεσμῶν. Τὴν παραμονὴν ὅμως καὶ τὴν ἐπαύριον τοῦ νομικοῦ κράτους ἐτέθη διὰ τὸν κύριον τῆς δικαιοσύνης ἀπροκαλύπτως θέμα ὑπάρξεως. Ἐφ' ὅσον ἡ παράβασις τῶν ἠθῶν δὲν ἐτιμωρεῖτο, ἀπεδείκνυε κατὰ πρῶτον, ὅτι ὁ κόσμος δὲν ὑπέκειτο εἰς τὸν ἔλεγχον μιᾶς ἀνωτάτης δικαστι-

κῆς ἀρχῆς. Διότι, ἐὰν πράγματι τὰ ἐγκλήματα ἐκολάζοντο, πρῶτος ἔπρεπε νὰ τιμωρηθῆ ὁ θεῖος πατραλοίας :

«Πῶς δῆτα δίκης οὔσης ὁ Ζεὺς
οὐκ ἀπόλωλεν τὸν πατέρ' αὐτοῦ
δήσας;»¹³

Ἐὰν πάλιν ἡ νομαδικὴ παράδοσις μετέδιδε τὸν φόβον τῆς κατακεραυνώσεως τῶν ἀσεβῶν, ὁ ἀστικός βίος παρείχεν εἰς τοὺς παρασπόνδους τὴν δυνατότητα νὰ διαφεύγουν τὴν ποινήν, χωρὶς νὰ ἐνδιαφέρονται διὰ τὸν θεῖον ἐπόπτην, ὁ ὁποῖος κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν καταιγίδων ἐξετόξευε κεραυνοὺς ἐναντίον τῶν ἱερῶν τοῦ οἴκων καὶ δένδρων :

Ἐπίορκοι· «Καίτοι σφόδρα γ' εἶσ'

ἀλλὰ τὸν αὐτοῦ γε νεῶν βάλλει καὶ Σούνιον ἄκρον Ἀθηνέων
καὶ δρυς τὰς μεγάλας· τί μαθῶν, οὐ γὰρ δὴ δρυς ἐπιορκεῖ»¹⁴

Καὶ δὲν συνέβαινε μόνον νὰ παραμένουν οἱ ἔνοχοι ἀτιμώρητοι, ἀλλὰ νὰ δυστυχοῦν ἐπίσης οἱ θεοσεβεῖς :

«Φεῦ τῶν βροτείων ὡς ἀνώμαλοι τύχαι·
οἱ μὲν γὰρ εὖ πράττουσι, τοῖς δὲ συμφοραὶ
σκληραὶ πάρεισιν εὐσεβοῦσιν εἰς θεοὺς»¹⁵

Τὸ σκάνδαλον ἦτο ἀκόμη μεγαλύτερον, ὅπου οἱ ἀσεβεῖς λόγῳ τῆς παραβιάσεως τοῦ δικαίου καὶ μάλιστα τῆς ἐγκληματικῆς τῶν διαγωγῆς ἦσαν εἰς θέσιν νὰ ἐπιτυγχάνουν τοὺς σκοποὺς τῶν, ὡς ἐὰν ἐστηρίζοντο εἰς τὴν θεῖαν εὐνοιον. Πῶς ἦτο δυνατόν νὰ συμβιβασθῆ πρὸς τὴν ὑπαρξίν οὐρανίων ἐπιτηρητῶν τῆς ζωῆς ἢ ἀναστάτωσης αὐτῆ τῆς ἠθικῆς τάξεως ;

«Φησὶν τις εἶναι δῆτ' ἐν οὐρανῷ θεοὺς ;
οὐκ εἰσὶν, οὐκ εἶσ', εἴ τις ἀνθρώπων θέλει
μὴ τῷ παλαιῷ μῶρος ὦν χρῆσθαι λόγῳ.
σκέψασθε δ' αὐτοί, μὴ τοῖς ἑμοῖς λόγοις
γνώμην ἔχοντες· φῆμι ἐγὼ τυραννίδα
κτείνειν τε πλείστους κτημάτων τ' ἀποστερεῖν
ὄρκοις τε παραβαίνοντας ἐκπορθεῖν πόλεις·
καὶ ταῦτα δρῶντες μᾶλλον εἶσ' εὐδαίμονες
τῶν εὐσεβούντων ἡσυχῇ καθ' ἡμέραν»¹⁶

Ἐπὶ πλέον οἱ ἄδικοι ἐνεφανίζοντο διὰ τῆς ἐπιτελέσεως θυσιῶν ὡς εὐλαβεῖς, ὥστε νὰ παρέχεται ἡ ἐντύπωσις, ὅτι εὐρίσκονται ὑπὸ τὴν θεῖαν προ-

στασίαν. Ὅσοι ἐτάσσοντο ὑπὲρ τῆς δικαιοσύνης, ἔπρεπε διὰ τοῦτο νὰ ἔχουν τὸ θάρρος νὰ ἔλθουν ἀντιμέτωποι τῶν θεῶν :

«Ἐγὼ γὰρ ὅστις μὴ δίκαιος ὢν ἀνὴρ
βωμὸν προσίζει, τὸν νόμον χαίρειν ἔδω
πρὸς τὴν δίκην ἄγοιμι ἂν οὐ τρέσσας θεούς»¹⁷

VI. Μετὰ τὴν δημοκρατικὴν ἐπιβολὴν τοῦ δικαίου ὑπὸ τὸν Δία

Ἡ θρησκευτικὴ κρίσις τῆς Ἑλλάδος, ἡ ὁποία ἐπρόκειτο νὰ ὀδηγήσῃ διὰ τῆς θεοδικίας εἰς τὴν ἀθείαν ἢ ὅπως συνέβη μετὰ τὴν διάλυσιν τῶν ἐθνικῶν κρατῶν τῆς Ἀνατολῆς κατ' ἀρχὰς ὑπὸ τῶν Ἀσσυρίων καὶ τελικῶς ὑπὸ τῶν Ρωμαίων εἰς τὴν ἀπαίτησιν τῆς ἀποκαταστάσεως τοῦ δικαίου μετὰ τὸν θάνατον καὶ νὰ μεταθέσῃ κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον τὴν προσοχὴν ἐκ τοῦ παρόντος κόσμου εἰς τὴν ζωὴν ἐπέκεινα τοῦ τάφου, ἐτερματίσθη διὰ τῆς πολιτικῆς ἐπικρατήσεως τοῦ δήμου. Προηγουμένως εἶχεν ἤδη ἐμπνεύσει μετὰ τῶν Ὀρφικῶν καὶ ὄσων ἀπεστρέφοντο τὰ δημόσια πράγματα, τὴν ιδέαν ἐνός μεταθανατίου ἐλέγχου τῆς συμπεριφορᾶς, ὅπως μετὰ τὴν ἠθικὴν κατάρρευσιν τοῦ ἐννόμου κράτους τὴν ἀπαξίωσιν τῶν συνθηκῶν τῆς ζωῆς καὶ τῶν φαινομένων τῆς φύσεως χάριν τῆς ἰδανικῆς ὑπάρξεως μετὰ τὴν διάλυσιν τοῦ σώματος, τὸ ὁποῖον ἐνεφανίσθη τότε ὡς δεσμοτήριον τῆς ψυχῆς¹.

Πρὸς τὴν θρησκευτικὴν αὐτὴν κατεύθυνσιν ἐβάδισε γενικῶς ἡ Ἑλλάς μετὰ τὴν πολιτικὴν τῆς καταστροφῆς διὰ τῆς ἀναβιώσεως τοῦ Ὀρφισμοῦ². Ἐφ' ὅσον ὁμως ἡ κοινωνικὴ ζωὴ ἐθεμελιώθη ἐπὶ τοῦ ἐγγράφου νόμου, ἐξέλειπεν ὁ λόγος τῆς δικαιοσύνης μετὰ τὸν θάνατον καὶ ἀπεσύρθη κατὰ συνέπειαν ἡ βᾶσις τῶν λειτουργικῶν τύπων, ἡ ἐκπλήρωσις τῶν ὁποίων ἐξησφάλιζεν εἰς τὸν ἐλπιζόμενον κόσμον τὴν εὐδαιμονίαν. Ἀντὶ λατρευτικῶν πράξεων ὁ ἀστικὸς βίος ἐχρειάζετο πρὸ παντὸς ἄλλου τὴν φρόνησιν :

«Γνώμαις γὰρ ἀνδρῶν εὖ μὲν οἰκοῦνται πόλεις
εὖ δ' οἶκος, οὐ ψαλμοῖσι καὶ τερετίσμασιν»³

Ἡ ἀποχώρησις αὐτὴ τοῦ ὑπερφυσικοῦ παράγοντος ἐκ τῆς πόλεως συνέβη σχεδὸν ταυτοχρόνως εἰς ὅλους τοὺς ναυτικούς τόπους τοῦ Ἑλληνικοῦ κόσμου ἀρχῆς γενομένης ἀπὸ τῆς Ἰωνίας, ὅπου ἐντὸς μιᾶς ἐκτάσεως χιλίων πεντακοσίων τετραγωνικῶν χιλιομέτρων εἰς τὴν Αἰολίδα ἐθεμελιώθησαν ἐπὶ παραδείγματι δώδεκα τοῦλάχιστον αὐτόνομα κράτη⁴. Ἀποτέλεσμα τῆς πολιτικῆς ἐξουδετερώσεως τῶν θεῶν ὑπῆρξεν ἡ ἐξύψωσις τῶν ὑπεράνω τοῦ ἐμφυλίου ἀνταγωνισμοῦ καὶ τῆς φυλετικῆς ἀλληλεγγύης ἐναντι τῶν ξένων. Εἰς τοῦτο συνέτεινε καὶ τὸ γεγονός, ὅτι ἐκεῖνοι, οἱ ὁποῖοι ἐπεβλήθησαν πολιτικῶς, δὲν συνεδέοντο μετὰ τῶν διὰ τῆς καταγωγῆς, ἐφ' ὅσον